

**Ak-Koyunlu ve Kara-Koyunlu Ordularına
Genel Bir Bakış
An Overview on Aq-Qoyunid and Qara-Qoyunid
Armies**

İlhan ERDEM*

Öz

Türkler köklü idârî tecrübeleriyle başka ulusları yönetmeye çok erken dönemlerde başlamışlardır. Türk Ordusu bu yönetim nizamında ana unsurdu. Fütuhatçı bir karaktere sahip olan Türk ordusu asla istilacı veya talancı olmamış, toplumları ve medeniyetleri yok etmemiş, aksine çağının yeniliklerini takip ederek yönettiği toplumlara ileri götürmüştür.

Özünde bozkır kültürünü barındıran, insan kaynağı açısından ağırlıklı olarak Oğuz-Türkmen kabilelerine dayanan Ak ve Kara-Koyunlu orduları da bu gruba girerler. 14. ve 15. asırlarda Anadolu'nun doğusu, Azerbaycan ve İran'a hükmeden her iki devletin varlığı tarihten gelen güçlü bir ordu geleneğine bağlı idi. İlhanlı Devleti'nin yıkılmasının ardından ortaya çıkan otorite boşluğu ve kargaşada tarihin kendilerine yüklediği görev ve genlerinde var olan sorumluluk ile harekete geçerek Yakın-Doğu'nun barbarlaşmasını, mahvolmasını önlemişlerdir. Kurucuları Oğuz boylarına mensup olan bu iki devletin gayesi, Moğolların vahşetinden kurtulabilmiş zenginlikleri korumak ve geliştirmek olmuştur. Bunun için de güçlü birer ordu kurmuşlar, aşiret beyleri devlet içinde askeri aristokrasiyi oluşturmuşlardır.

Ortaçağ sona ererken Ak-Koyunlu ve Kara-Koyunlu orduları bir taraftan fütuhata geleneğine bağlı olarak toplum üzerinde hükümlan konumlarını sürdürmekle beraber kendisini yenilemekte yaşadıkları coğrafyanın da etkisiyle zorlanmışlar, direniş ile karşılaşmışlardır. Bu şekilde çağının gerisinde kalan orduları dağılmış binnetice devletleri de yıkılmıştır. Yerini ise daha geri bir siyasi ve askeri örgütlenme olan Safevîler almıştır.

Anahtar Kelimeler: Ordu, Ak-Koyunlu, Kara-Koyunlu.

* Doç.Dr. A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Abstract

Turks started to rule other nations by their rooted traditions since early times. The army was the basic element in this rule. The Turkish Armies, which had conqueror character, had never been invading armies and had never got ride of communities and civilisations; on the contrary, this armies had applied the methods of developing the societies under their control.

Aq-Qoyunid and Qara-Koyunid armies, which sheltered in their structure the steppe culture, and were based on Oguz-Turkmen tribes as the human sources, are accepted conqueror group. Both of this states, governed East Anatolia, Azarbaijan and Iran in 14th and 15th centuries, depended upon the powerful military customs which comes deepest of the history. Aq-Qoyunid and Qara-Koyunid states prevented uncivilization and be destroyed of the Middle East by their responsibility, which was given by the past and existed their genes, after decline of Il-Khanid State. Aim of these states, which was founded by Oguzs, was to protect and to develop of richness rescued from Mongol brutality. Because of this aim, they founded a powerful army and nomadic tribe chiefs constituted a military aristocracy in state.

In period of last Middle Age, Aq-Qoyunid and Qara-Koyunid armies continued to ruling statute on their subjects, however, restoration of the army became impossible because of geographical conditions and resistance. As a result of this process, these armies dispersed and the states declined, after that, took places of these institutions Safavid institutions.

Keywords: Army, Aq-Qoyunid, Qara-Qoyunid.

Giriş

Artık kendilerine ihtiyaç kalmadığı şeklinde yorumlar yapılan onbeşyıl öncesine göre, bugün “orduların” dünya siyasetinde önemi ve ağırlığı fevkalade artmıştır. Netekim, modern devletler, istikballerini ordularının yeterliliklerinde görmekte olup nihayet Avrupa birliği de ordu kurmak zorunluluğunu hissetmiştir. Böyle bir ortamda Türkiye Cumhuriyeti’nin bekası; güçlü siyasal kurumları, uluslararası bilgi ve teknoloji üreten üniversiteleri yanında modern ve çağı takip eden ordusu ile mümkün gözükmektedir. Türk ordusunun bu görevini başarıyla yapabilmesinde tarihten gelen deneyiminin yol gösterici olacağı şüphesizdir. Bu açıdan değişen şartlara göre Türk ordusunun tarihte, sebeple Ortaçağlarda oynadığı rol yeniden ele alınmalıdır. Tarafımızdan bu amaca matuf olarak Ak-Koyunlu ve Kara-Koyunlu orduları genel hatlarıyla ele alınacaktır.

Türklerin tarih sahnesine çıkışından günümüze kadar “orduları” en büyük gücü ve rehberi olagelmıştır. İskit ve Sakaları saymaz isek ilk Türk devleti olan “Büyük Hun İmparatorluğu”nda devleti kuran ve yönlendiren

“ordu” ve komutanlarıdır. Bu ordu insan kaynağı olarak Türk ve akraba Moğol kabilelerine dayanıyordu. Kabile liderleri de ordu komutanlarıydılar.

Türkler tarih sahnesine çıktıkları Asya steplerinde kendilerine has bir bozkır uygarlığı meydana getirdiler. Onların bu uçsuz bucaksız bozkırlarda yaşadığı göçebe hayat tarzı ordularına da yansdı. Bu sebepten Türk ordusu bozkır kültürünün bir neticesi olarak atlı birliklerden oluştu. Savaş eğitimleri ve düzenleri hep ata göre şekillendirildi. Sonuçta atıyla bütünleşen ve her türlü silahı maharetle kullanan savaşçı tipi meydana geldi.

Ordunun görevleri arasında kendi insanlarını korumanın yanında uçsuz bucaksız bozkırları kontrol etmek; düşmanın ekonomik kaynaklarını ele geçirmek ve topraklarından geçen uluslar arası ticaret yollarını emniyet altına almak vardı. Görevler ancak atın gücü ve sürati marifetiyle sağlanabilmekteydi. Bazen görevleri gereği atlı birlikler çok uzak diyarlara gitmekte, yeni topluluk ve kültürler ile tanışmakta idiler. Bu karşılaşmalar kendi kültürlerini başka milletlere yaymanın yanı sıra yeni tanışılan kültürleri başka yerlere taşımaya imkan veriyordu. Bu tür tecrübeler Türklerde fütühatçı geleneğin, cihana hakim olma duygusunun erken çağlarda gelişmesine yol açtı. Bu sebeple Türk ordularına Fütühatçı ordu diyebiliriz. Onlu esasa dayalı bu ordularda komutana mutlak itaat ve sıkı bir disiplin hakimdi. Türkler bu cihangirlik ve fütühatçı anlayışlarıyla tarihte iz bırakan Göktürk, Selçuklu, Ak-Koyunlu ve Osmanlı Devleti gibi dünya çapında imparatorluklar kurdular. Başlangıçta büyük kısmı göçebe hayat yaşayan bu devletleri kuran insanların başlıca meşgaleleri hayvancılık olup bunlar arasında “at mühim bir mevki işgal etmekte idi. At ile bütünleşen bu insanlar daimi bir hareket içinde idiler. Netekim, Oğuz Destanında bunlara “Oturak olmayalar, daima göç edeler” tavsiyesinde bulunmuş, yine Yazıcıoğlu’ndan rivayet edildiğine göre “merhum Kara Osman (Yülük) her daim bu öğüdü oğlanlarına verirmiş; olmasın ki oturak olasız, ki beğlik, Türkmenlik ve Yörüklük edenlerde kalur dermiş.¹

Türklerin fütühatçı geleneği ve Tanrı tarafından dünyayı yönetmekle görevlendirildiklerine dair olan inançları, Müslümanlığı kabul edip Ön Asya’ya ve Anadolu’ya geldiklerinde İslamiyetin cihat anlayışıyla birleşerek yeni bir hareket, ivme ve yapılanma getirdi. Bu şekilde yeni bir terkiib “Türk-İslam” sentezi doğdu. Bu tipi en başarılı örneğini Selçuklu ve Osmanlı devletlerinde görüyoruz. Ak-Koyunlu, Kara-Koyunlu, Timurlu, Babürlü devletleri de bu yeni tipin başarılı temsilcisi sayılırlar. Bununla beraber Türkler, bozkır kültürünü en çok ordu teşkilatında yaşatmaya devam etmiş; askerleri diğer unsurlardan ayrı tutmuş; onlar için ayrı bir hukuk sistemi oluşturmuştur.

¹ Z.V. Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İst., 1981 (3. Baskı), s. 105 vd.

Ak-Koyunlu Ordusu

Ak-Koyunlu ordusu ve askeri teşkilatı tarihî olarak Türk ordusunun hemen bütün özelliklerini yansıtmaktadır. İlk devirlerde (beylik dönemi) bu ordunun tamamı Fırat ve Dicle vadilerinde dolaşan atlı Türkmen göçebe topluluklarına dayanıyordu. Beyliğin kurucusu Kara Yülük Osman Bey, daha ilk başlarda bu aşiretleri teşkilatlandırmış, kurumları olan düzenli bir ordunun temellerini atmıştır. Ak-Koyunlu içtimaî yapılanmasında en tepede Ulus bulunuyordu. Beyliğin lideri dahil bütün kabile şefleri Ulus'a karşı sorumlu idiler. Osman Bey hem beyliğin hem de ordunun başı idi. İdarede en yakınları oğulları, akrabaları ve boy beyleri idi. Ak-Koyunlu ordusu başlarda, Kara-koyunlu Türkmenleri ve Memlükler ile savaş tecrübesi yaşayarak rüştünü ispat etmiş, aynı zamanda onların savaş yöntemlerinden etkilenmiştir. Bu ilk savaş tecrübelerinde öne çıkan strateji, tipik bozkır savaş taktiği olan baskın ve düşmanı günlerce yıpatarak (vur-kaç) mağlup etmek idi. Bunda esas gücü ne olursa olsun düşma üzerine korkusuzca gitmek (bahadırılık) idi. Bahadırılık kültürünün ilk örneğini Osman Bey'in oğlu İbrahim Bey'de görüyoruz. O Ak-Koyunlu fütühat geleneğinin ik ideal tipi oldu. Amid (Diyarbakır) ve Hısn-ı Keyfa onun bahadırılıkları ile alındı. Daha sonraki bütün Ak-Koyunlu beyleri de "bahadır" sıfatını unvan olarak kullanmışlardır.²

Bakadırılığın yanı sıra, Nökerlik de ilk dönemde görülen bir askeri kavramdı. Eski Türkçe'de arkadaş anlamında kullanılan bu kavram Ak-Koyunlularda bir beyin, yoldaşı, yakını ve silah arkadaşı anlamını ifade ediyordu. Beğ emrindeki nökerlerin iâşesi, korunması ve silahlarının temininden sorumlu idi. Kaynaklarda Osman Bey'in nökerleri arasında ilk bahsedilen Dögerli Yağmur Beğ'dir.³

Mücadelelerde ok ve kılıç en çok kullanılan silahlardı. Bunları mızrak, kalkan ve gürz takip ederdi. İleri gelen Türkmen beylerinin nadide işlemeli başlıkları (miğfer) ve zırhları mevcuttu. Atlarının da yere kadar uzanan bakır levhacıklardan yapılmış zırhları vardı. Zengin olmayan muharipler ve atları ok işlemeyecek kadar kalın keçe veya deri ile korunuyorlardı. İlk zamanlarda hemen hemen hiç top veya ateşli silahlar yoktu. Ağır ok atma aleti ile mancınık gibi kuşatma aletlerine Akkoyunlular Osman Bey'in iktidarının son dönemlerinde sahip olabilmişlerdir.⁴

² Ebu Bekr-i Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye (KD)*, neşr: N. Lugal- Faruk Sümer, Ankara 1962-64, s. 32-52.

³ Tihrani, *KD.*, s. 54-55-48.

⁴ İlhan Erdem, "Ak-Koyunlu Ordusunu Oluşturan İnsan Unsuru", *A.Ü. DTÇF Dergisi*, XV/26, 1991, s. 90 vd.; W. Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, Neşr.: T. Bıyıklıoğlu, Ankara 1948, s. 91-99.

Nökerliğin en kıdemli grubunu “Hassa Nökerleri- Nökeran-ı Hassa” oluşturmaktaydı. Bunları Ak-Koyunlu merkez ordusunun da çekirdeği sayabiliriz. Ak-Koyunlularda hakan, şehzade, emir ve bütün boy beğlerinin hassa nökerleri mevcuttu. Bunlar ordunun en muharip kısmını oluşturmakta olup, gece ve gündüz beğlerinin yanından ayrılmazlardı. Kaynaklarda İbrahim Bey’in 30 kadar Hassa nökerinden bahsedilmektedir. Daha sonraki dönemlerde devlet büyüdükçe bunların sayıları artmış ve Uzun Hasan Padişah döneminde 30.000’e ulaşmıştı. Sadece şehzadelerin emrinde 4.000 hassa nökeri mevcuttu.⁵

Ak-Koyunlu ordusunda sarayı ve hükümdarı koruyan, ona resmi günlerde refakat eden özel gruplar da mevcuttu. Hükümdar veya emire her konuda yardımcı ve aynı zamanda da sırdaş idiler. Bunlar, hassa ordusu hizmet açısından zırhlı atlılar, okçular ve kullukçular olarak teşkilatlanmıştı. Yol muhafızından piyadeye parşçı-kuşçudan, ahır hizmetlerine kadar her türlü hizmeti yapan askerler bu orduya dahildi.⁶

Bu hassa ordusu tamamen Türkmen boylarından (aşiret) devşiriliyordu. Bu sebepten bu topluluğun bir adı da “Boy Nökerleri” idi.

Hassa kuvvetlerinin dışında “Tiyul” adı verilen tımarlarda boy beylerinin veya eyalet valilerinin maiyetinde Tiyullu Eyalet askerleri bulunuyordu. Bunların büyük bir kısmı da aşiret mensuplarından oluşan ve atlı birliklerdi. Bu kuvvetler Ak-Koyunlu ordusunun ikinci ana unsurunu oluşturmakta idi. Fars eyaleti Tiyullu askerlerin merkezi konumundaydı. Osmanlıların “Tımarlı sipahilerine” benzeyen bu askerler kendileri için ayrılmış muayyen arazi parçalarının gelirleriyle hayatlarını idame ettirirlerdi. Savaş zamanlarında komutanların emrinde teçhizatlarıyla birlikte savaşa katılırlardı. Sultan Yakup devrinden itibaren eyalet kuvvetlerinin orduda etkinliğinin arttığını, merkezî idareye hükmetmeye başladıklarını görüyoruz. Bu meyanda Sufi Halil Musullu Süleyman Biçenoğlu gibi sultanları tahttan indirip kendi istediklerini çıkararak eyalet hakimi emirleri zikredebiliriz. Tiyullardaki’deki bu savaşı Türkmen göçebeler zamanla çiftçilik yapmaya başlayarak savaşı özelliklerini kaybetmişler ve bu durum Ak-Koyunlu ordusundaki zayıflamanın ilk sebebi olmuştur.⁷ Otlukbeli (1473) savaşı için Uzun Hasan Azerbeycan, Irak, Fars, Irak- Arap, Umman sahili Kirman ve Diyarbakır’dan asker toplamak mecburiyetinde kalmıştı.⁸

⁵ Hinz, s. 92; Minorsky, *A Civil and Military Review in fars in 1474*, BSOAS, London 1939, X, s. 167-168.

⁶ Devvani, *Arzname M.T.M.*, S. 5. İstanbul, 1913, s.303; Minorsky, *Review*, s. 159-163.

⁷ Minorsky, *Review*, s. 167.

⁸ İlhan Erdem, “Ak-Koyunlu Kaynaklarına Göre Otlukbeli (Başkent) Savaşı”, *A.Ü. OTAM Dergisi*, S.4, 1993, s. 154.

Ak-Koyunlu ordusunda üçüncü unsur olarak yardımcı kuvvetler sınıfını görüyoruz. Bunlar umumiyetle Gürcüler, Şirvanşahlar, Karamanlılar ve bazı Kürt aşiretlerinden oluşuyordu. Osmanlılara karşı yapılan Otlukbeli savaşında bu yardımcı kuvvetlerden istifade edilmişti.⁹

Ak-Koyunlu birlikleri Koşun (50-100), Fevc (100-500) ve Tip (1.000-5.000) gibi birliklere ayrılmıştı. En büyük askeri birim olan Tümen (10.000) tabirine bunlarda rastlamıyoruz. Öncü birliklere "Mungalay" deniliyordu. Öncü birlikleri kalabalık ve güçlü birliklerdi. Umumiyetle şehzade veya en yetenekli komutanlarca yönetilirdi.¹⁰

Bütün ordularda görüldüğü üzere Ak-Koyunlu ordusu da uluğ kol (merkez) barangar (sağ kol) ve cuvangar (sol kol) olmak üzere üç ana kola ayrılarak savaşa bu düzende girilirdi. Geride artçı konumunda "uruğ" adı verilen bir kuvvet bulunurdu. Merkezi hükümdar, kolları da şehzade ve büyük emirler yönetirdi. Ordunun savaş için toplanma yeri Tebriz idi ve savaştan önce genellikle "Ucan" mevkiinde bir resm-i geçit yapılırdı. Otlukbeli savaşında "Uzun Hasan Padişah" merkezde yer alırken sağ kanadı oğlu Zeynel Mirza, Şah Ali Bey Pürnek, Bayındır Bey Sufi Halil Musullu ve Süleyman Biçen'e emanet etmiş; sol kanatta ise Cihangir Mirza'nın oğulları İlaldı Bey Çepni, Mansur Beyle Afşar, Zülkadirli Arslan Bey'e ve Karamanoğlu Kasım Bey'e tevdi etmişti. Bundan da anlaşılıyor ki Ak-Koyunlularda yardımcı kuvvetler sol kanatta görev yaparlardı.¹¹

Ak-Koyunlularda ordunun mevcudu hakkında bazı kesin rakamlar mevcuttur ki bunların hemen hepsi Uzun Hasan Bey dönemine aittir. Kaynakların verdiği bilgiye göre Hasan Bey'in maiyetinde 25.000 atlı ve 10.000 yaya asker vardı.

Atlı birliklerde:

10.000 okçu

5.000 zırhlı

1.000 mızraklı

9.000 muhtelif silahlı

olmak üzere 4 ana kısma ayrılıyordu. Yine bunlar arasında Çığırkan (Radendaz) kös ve davul çalıcısı ve bayrak taşıyıcısı vardı.¹² Ordunun toplam mevcudu 70.000 ile 100.000 arasında değişiyordu.

⁹ Erdem, *Otlukbeli*, s. 152 vd.

¹⁰ Devvani, s. 292-3; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, Ankara 1984, s. 287.

¹¹ Erdem, *Otlukbeli*, s. 155-157; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 288.

¹² Minorsky, *Review*, s. 167.

Ordunun bakımı ve iaşesine özel önem verilir bu işler için hususi görevliler tahsis edilirdi. Giyim kuşam da önemli idi. Süvariler kılıç ve ok darbelerine dayanıklı keçe ve ipekten kalın elbiseler giyerlerdi. Dizlerinde dizlik, başlarında da başlık vardı. Atları da madenden levha ve kalın kumaşlar ile örterlerdi. Nakil araçları ve bineklerden de orduda en çok at ve deve bulundurulurdu. Yine kaynaklardaki kayıtlara göre Ak-Koyunlu ordusunda:

30.000 baş deve
20.000 baş at
5.000 baş katır
2.000 baş eşek mevcuttu.

Ayrıca:

6.000 çadır
20.000 küçükbaş hayvan
2.000 büyük baş hayvan
2.000 uşak, çoban ve hamallar
5.000 hizmetçi kadın
10.000 diğer kadınlar
11.000 çocuk yer almaktaydı.¹³

Ak-Koyunlularda bahadırılık ve cesaret en üstün meziyetlerden sayılıyordu. Bu meyanda İbrahim Bey, Kara Yülük Osman Bey ve Uzun Hasan Padişah bahadırılıklarıyla nam salmışlardı. Ak-Koyunlu tarihinde büyük kahramanlıklar göstermiş olan İbrahim Bey son savaşını 1409 yılında Memlük emiri Çekem ile Amid'te yapmıştı. Kaynağın ifadesine göre vuruşma şöyle cereyan etmişti: İbrahim Bey bahadırılıklarıyla meşhur olmuş, yiğitliğinin ünü o diyarın her tarafına ulaşmıştı. Emir Çekem (Çekim) Mardin sultanının nökerlerinden ve İbrahim Bey'in eski nökeri Beyanoğlu'ndan sordu. Osman Bey onu sol cenahta görevlendirmiş düşman ordusunun güçlü ve araç gereçlerinin çok olduğunu görünce yanına çağırılmıştı. İbrahim Bey 30 nökerle babasına doğru yönelince Çekem büyük bir birlikte rüzgar gibi giden iri cüsseli, siyah bir aygıra binerek atının dizginini İbrahim Bey'e doğru çevirdi. İbrahim Bey yanında bulunan az

¹³ Minorsky, *Review*, s.165-169.

sayıda savaşı ile vuruşmaya yöneldi. Ardından da büyük bir vuruşma yaşandı. Her iki taraf da yiğitlik gösterdi. Sonunda emir Çekem İbrahim Bey'i mızrak ile attan düşürdü. Onun şerefli beden ülkesi ruh sultanından ayıldı. O sırada yaşı daha 24'ü geçmemişti. Ulu babası bu durumu öğrenince ayağı rüzgar ucunda olan ve savaş meydanlarını arşınlayan atını harekete geçirdi. O zaman İbrahim Bey'in nökerleri de harekete geçtiler. Emir Osman Bey oku Çekem'in gırtlığına sapladı. İbrahim Bey'in nökeri de iki kaşının arasına ok vurarak onu attan düşürüp ölüm toprağına verdiler. Kellesini mızrağın ucuna takarak havaya kaldırdılar. Atı kaçıp askerlerinin bulunduğu tarafa gitti. Durumu gören Memluk ordusu da bozularak kaçmaya başladı. Arkadan yetişen Osman Bey oğlunun intikamı için Mardin sultanı ile Hacı Feyyaz'ı da öldürdü.¹⁴

Ak-Koyunlu devletinin kurucusu Kara Yülük Osman Bey de büyük bir savaşı idi. O hayatı boyunca 300'e yakın savaş yapmış ve bir çok kez yaralanmıştı. Ancak hiçbir zaman savaş alanından kaçmamıştı. Onun bilhassa Kara-Koyunlu İskender ile yaptığı savaş meşhurdur. 1421 yılında Kara-Koyunlu şehzadesi İskender Mirza ile Mardin-Cizre arasında 21 gün süren ve her iki tarafın da büyük kahramanlıklar gösterdiği bir savaş vuku bulmuş; bu savaşta Osman Bey'in gösterdiği yiğitlik, kahramanlık ve metanet dillere destan olmuştur: "Emir Kara Yusuf'un vefatından sonra İskender Mirza'nın saltanat bayrağını açtığı babasının ülkelerini elle geçirmek için güçlü bir ordu hazırladığı önce Mardin'e yöneldiği, bu amaçla Kerkük ve Dohuk? Üzerinden Musul'a vardığı haberini Osman Bey'e ulaştırdıkları zaman, o beldelerdeki ve kalelerdeki askerleri çağırılmayı düşünmedi. Yanındaki topluluk ile yetinmeyi düşündü. O sırada kızı İskender'in nikahında olan Osman Bey'in eski düşmanı Gökçe Musa Döğer, onun hizmetine girdi.

Osman Bey Mardin'e varınca Kara Yusuf'un nökeri ve Mardin hakimi Tanrı Vermiş kendini korumaya aldı. Osman Bey de Nusaybin'e gitti. İskender Mirza'nın Cizre Karaçuk'ta konakladığını haber alınca o tarafa yöneldi. Şamalak suyu civarında savaşlar oldu. Başlangıçta İskender mağlup idi. O, Musul'da Erbil'de Kerkük ve Dokuk'ta bulunan Kara-Koyunlu emirleri ile Döğerli Türkmenlerinden ve ayrıca Cizre hakim Meceddin'den yardım istedi. Yardımlar gelince İskender güçlendi. Bu arada gökçe Musa da Osman Bey'den ayrılarak karşı tarafa geçince kuvvet dengesi düşman lehine bozuldu. İki taraf arasında 21 gün sürecek harp ateşi yanıp alevlendi. O arada Osman Bey'in ordusunda silah bakımından zayıflık ortaya çıktı. Oklukları boşaldı. Hayvanların nalları döküldü. Mardin hükümdarı yolu tutarak Osman Bey'in ülkesinden silah yiyecek girişini durdurdu. Savaşın 21. günü Döğerler ayrıldılar. Osman Bey tarafından yiğit gençler

¹⁴ Tihrani, *KD*, s. 51-52.

öldürüldüler. O, savaşta cesaretin gerektirdiği her şeyi yaptı. Ulu babasının sağında bulunan Ali Bey ise savunma ve karşı koymada yiğitlik gösterdi. Sonunda Osman Bey'e saldırdılar. İskender Bey Osman Bey'e saldırdı ve onu atından düşürdü. Nökerleri Bistamlı Muhammed İnal, Bayezid Bey, kahramanca vuruştular. Kara Muhammed Osman Bey'i atına bindirmek istedi. Kılıç ve Ok yaraları alan ve bir eli ile ayağı işlemez olan Osman Bey'in ata binmeye takatı yoktu. Kara Muhammed başını onun iki ayağının arasına getirerek ata bindirdi. Emir tekrar savaşa yöneldi. Ancak bir süre sonra atını tekrar devirdiler. Ak-Koyunlu gençleri onun etrafına toplanarak korudular. Ardından Beğleroğlu bayraktarının atına bindirdiler. Savaş yeniden başladı. Ak-Koyunlulara yardım gelince bir ara üstün vaziyete geçtiler. Vuruşmada Osman Bey'in bindiği at yaralandı. Sonunda o, Kara Yusuf'un hediyesi Şahderaz adlı atına bindi. Düşmanları ise peşini bırakmıyordu. Nökerleri onu kurtarmaya çalıştılar. Atın dizginlerini Uzun Ali çekiyordu. Yaralı ve bitkin düşmesine rağmen oğlunu ve namılı yiğitleri çağırarak "kaçmak kurtulmak değildir, görevimiz düşmanın kovulması için sebat etmektir" dedi. Tekrar savaş başladı. Osman Bey de vuruşmaya katılmak istedi. Uzun Ali engel olmak isteyince ona kırbacıyla vurdu. Onu savaşta gören Ak-Koyunlu yiğitleri cesarete geldiler. Kara-Koyunlu İskender'in yakınlarını öldürdüler. Osman Bey'in damadı Kul Ahmed-i Pürnek, Bozdoğan, Kezemen, Muhammed-i Bekavul büyük yararlılıklar gösterdiler. Bu arada kaçmaya çalışan Osman Bey'in nökerleri oğlu Ali Bey tarafından ok yağmuru ile durduruldu. Olağanüstü direniş üzerine düşman geri çekildi. Osman Bey de Amid'e (Diyarbakır) yöneldi. Düşmanın görüldüğü yerde yavaş, görülmediği yerde acele yol aldılar. Bu konuda Osman Bey şu ünlü sözü söyledi. "Aslan da bu şekilde yol alır, insanı gördüğü zaman yavaş onun dışında hızlı gider."¹⁵

Ak-Koyunlular Timuruların Ön Asya'daki öncü gücüydüler. Bilhassa tarihi İpek Yolu üzerinden, Orta Asya'dan İran ve Azerbaycan yoluyla gelen ticari emtiayı Akdeniz limanlarına ulaştıran en önemli ve riskli güzergah üzerinde bulunmaları, onlara güçlerinin üzerinde bir önem atfediyordu. Bu durum tarihi yola Fırat üzerinden bir koridor açmak isteyen Memlûkler için handikaplı. Osman Bey düşmanlarından korunmak ve takatini aşan bu görevi ifa etmek için bir taraftan ordusunu güçlendirirken diğer taraftan dakentler ve beldeler ele geçirmek zorundaydı. O ordusunu Timurulu gibi örgütledi. Çağataylı danışmanlar ile çalıştı. Oğuz töresinin yanı sıra Cengiz Han Yasalarından da yararlandı. Kara-Koyunlu Kara Yusuf Bey'in ölümünden sonra harekete geçerek Mardin ve kuzeyde Erzincan hattında fetihler yaptı. 1430'a kadar Erzincan, Harput ve Mardin gibi Fırat-Dicle hattının önemli kentlerini de ele geçirip, Ak-Koyunlular yavaş yavaş bölgenin en önemli gücü haline getirmişti. İlerlemiş yaşına rağmen yaptıklarıyla yetinmeyen

¹⁵ Tihrani, *KD*, s. 77-82; terc. 58-61.

Osman Bey 1435 yılında Erzurum önlerinde Kara-Koyunlu İskender Mirza ile son savaşını yaptı ve aldığı yenilgi sonucu burada 80 yaşın üzerinde olarak öldü. O büyük bir asker ve komutandı.¹⁶

Osman Bey'in ölümünden sonra onun gibi bir savaşçı ve bahadırın gelmemesi ve oğlu Ali Bey'in babasının yerini dolduramaması sebebiyle Ak-Koyunlu ordusu bölündü. Dolayısıyla siyasi bir parçalanma yaşandı. Bu durum dedesi ile benzer özellikleri taşıyan torunu Uzun Hasan'ın Ak-Koyunlu tahtına çıkmasına kadar devam etti. Uzun Hasan 1451'de Amid'de tahta çıktığında manzara hiç iç açıcı değildi. En büyük müttefikleri Timurlular bölgeden çekilmiş; Memlükler yetmezmiş gibi bir de Osmanlılar bölgeye girme hesapları yapıyorlardı. Kara-Koyunlular da Azerbaycan ve Batı İran'a hükmetmekte olup güçlerinin zirvesinde bulunuyorlardı.

Ak-Koyunlu beyinin orduyu birleştirip ıslah etmesi ve yeni müttefikler bulması gerekiyordu. Bu sebeple uzun Hasan Bey, bir taraftan ordunun sempatisini kazanmaya çalışırken, diğer yandan da nüfuzlu Türkmen babaları ile ve özellikle Erdebildeki Safevi tarikatıyla ilişkilerini geliştirip, onların desteğini alıyordu. Dönemin kültür iklimi de bu ilişkilerin gelişmesine uygundu. Bu sayede ordu ezici olarak Türkmen gruplarından teşkil edilecek ve şeyhler de orduya nüfuz etme şansına sahip olacaklardı. Ak-Koyunlu hükümdarının bu iki grubun desteğine ihtiyacı olmakla birlikte kendisinin farklı bir çizgide olduğu anlaşılıyor. O, her büyük lider ve devlet adamı gibi, dünyadaki gelişmeleri takip etmekte, ateşli silahların savaşlarda oynadığı rolü görmekteydi. Mevcut yapıyı bozmadan yeni teknolojiyi Ak-Koyunlu ordusunda uygulamaya çalıştı. Avrupa'dan müfettiş ve danışmanlar getirterek ordunun gücünü tespit ettirdi. Ardından ne yapılması gerektiği hususunda çalışmalar yaptırdı. Sonuçta sınırlı sayıda top ve tüfenk takviyesinin ihtiyacı gidereceğine inandı. Radikal tedbirler alamadı. Zira tüm aşiretleri karşısına alabilir, iktidarı da kaybedebilirdi. Ak-Koyunlular yeni teknoloji ile takviye edilmiş kuvvetleri ile 1473 Ağustos'unda Otlukbeli'nde Osmanlıların karşısına çıktılar. Aslında iki Türk ordusu da pek çok bakımdan birbirine benziyordu. Tek fark Osmanlı ordusunun ateşli silahlarda daha üstün olmasıydı. Bahadırılıkta denk iki kuvvet arasındaki savaşın sonucunu teknolojik üstünlüğe sahip olan taraf kazandı. Bu savaşla Ak-Koyunlu ordusu artık görevini tamamlamıştı. Çözülme yakındı.¹⁷

Otlukbeli'ne kadar Ak-Koyunlu ordusu büyük başarılarla imza atmış kendisinden kat kat üstün olan Kara-Koyunlu ve Çağataylıları mağlup etmişti. Ancak bu orduların özelliği ve teknolojisi kendilerinininki ile aynı idi. Aşiret kuvvetlerinden meydana gelen, her biri sadece kabile liderinin

¹⁶ Kara Yülük'ün faaliyetleri için bkz. İlhan Erdem, "Ak-Koyunlu Devletinin Kuruluşu, Kara Yülük Osman Bey'in Hayatı ve Faaliyetleri, *DTCF Dergisi*, XXXIV/42, 1990, s. 99-108.

¹⁷ Savaşın seyri için bkz. Erdem, Otlukbeli, OTAM, 4, 1993, s. 151-159.

arkasında savaşıyor, emir almaya alışık olmayan, merkeze zayıf bir bağla bağlı bir ordu. Halbuki yeni teknolojik gelişmeler tek elden yönetilen merkezi orduları zaruri kılıyordu.

Uzun Hasan Bey'in bahadırılığı ve ordusunun başarılarına gelince: 1449-51 yılları arasında Kara-Koyunlular- Ak-Koyunlular üzerine yürümüş, Erzincan ve Kelkit vadisini ellerine geçirmişlerdi. O sırada Ak-Koyunlu Beyi olan Cihangir Mirza direnmeyerek savunmaya çekilmişti. Halbuki Uzun Hasan Bey savaş taraftarıydı. O, Kara-Koyunlu Rüstem-i Tarhan'a karşı Urfa'yı 300 kişi ile bastı ve 1200 kişilik Kara-Koyunlu gücünün hemen hepsini yok etti. İhanet eden Ak-Koyunlu beylerinden Muhammed-i Bektaş'ın boynunu vurdurdu. Purnaklı Veli Ali Bey-i Pervane gibileri de tutukladı.¹⁸

Ak-Koyunlu hükümdarı 1457'de Dicle savaşında Kara-Koyunluların Rüstem-i Tarhan'ı mağlup ederek ününü iyice artırdı. Bu savaşların meşhur kumandanı karşılıklı atışmalara da sahne olmuştu; yani kılıcın yanında sözler de çarpışmıştır. Uzun Hasan Bey, Rüstem-i Tarhan'a gönderdiği mektubunda ona şöyle hitab ediyordu: "Kardeşim Cihangir Mirza'nın üzerine geldiğin ilk seferde sen, tedbir bakımından aciz ve yaşlı bir olan Kayser'in üzerine gelen Dârâb gibi idin. Şimdiki gelişin ise genç, yiğit, tedbir sahibi ve ileri görüşlü İskender'in üzerine giden Dârâb'ın gelişi gibidir. Kendine gel ve savaş levâzımını hazırla."

Mektubu dinleyen Rüstem-i Tarhan cevabında: "Dârâb gibileri, büyüklerine karşı itaat yolundan sapan kimselerdir. Onlar başlarını itaat boyunduruğundan çıkarmışlardır." Diye cevap vermiş; buna mukabil Uzun Hasan Bey "Her ne kadar büyüğüm bilmese de ben büyüğümün yani Cihangir Mirza'nın iyiliğini istemekteyim.. Ben nasihat yoluyla ona doğru yolu gösterdim. O ise ülkenin zarar göreceği endişesiyle sözümü dikkate almadı. Halbuki Rüstem-i Tarhan büyüğü Cihanşah Mirza'nın rızasının dışına çıkmış fermanına uymaktan kaçınmıştır. O halde Darab gibi olan odur."¹⁹ Tarzında cevap vermişti.

Bu savaşta Uzun Hasan sadece Kara-Koyunlu ile değil kardeşleri Cihangir ve Üveys ile de savaşmıştır. Bu savaşta Ak-Koyunluların sağ kanadını Purnaklı ve Piltenliler yönetirken sol kanatta Afşar, Bayat, Kutbekler ve Musullular yer almışlardır. Savaş genelde teke tek vuruşma şeklinde geçmiş, silah olarak da kılıç ve mızrak kullanılmıştır.²⁰

Ak-Koyunlu ordusunun en büyük başarısı 10 Kasım 1467'de Muş ovasında Kara-Koyunlu hükümdarı Cihanşah'ı mağlup ve katletmesiydi. Bu

¹⁸ Tihrani, *KD*, s. 178-186.

¹⁹ Tihrani, *KD*, s. 263-268, terc. 160-163.

²⁰ Tihrani, *KD*, s. 273-278.

zafer Ak-Koyunluları İran ve Azerbaycan'ın sahibi yaparken Uzun Hasanı da doğunun en büyük hükümdarlarından biri yaptı. Ak-Koyunlu hükümdarı ve ordusu bu savaşta da inanılmaz mücadele ve bahadırılık örnekleri sergilemiş; avcı konumundaki Kara-Koyunlu hükümdarı av konumuna düşmüştür. Savaştan önce iki taraf arasında çok şiddetli söz düellosu yaşandı. Ak-Koyunlu hükümdarı Kara-Koyunlu hükümdarı Cihanşah'ı namussuz ve riyakar olmakla suçladı ve ayrıca ona sultanlığa yakışmayan hareketler içinde bulunduğunu beyan etti.

Hazırlıklarını tamamlayan Cihanşah Muş üzerinden Çapakçur'a indi. Ak-Koyunlu hükümdarı da tedbir olarak oğlu sultan Halil'i karavul olarak gönderdi. Öncülerin çarpışmasını Ak-Koyunlular kazandı. Kara-Koyunlu hükümdarı korkuya kapıldı ve geri dönme kararı aldı. Bu durum Ak-Koyunlulara ulaşınca beylerin saldırmama tavsiyesine rağmen Uzun Hasan Bey savaşa devam dedi ve 6.000 kişilik seçme bir güçle Cihanşah'ı takibe başladı. Bir sabah vakti uykuda basarak onu öldürdü. Bir çok Kara-Koyunlu şehzade ve emir ve askeri tutsak edildi. Kara-Koyunlu ordusu dağıtıldı. Böylece Uzun Hasan Bey büyük bir zafer kazanmış, bir darbeye Kara-Koyunlu devletini yıkarak Azerbaycan ve Batı İran'ın yeni sahibi olmuştur.²¹

Otlukbeli'ne kadar Ak-Koyunlu ordusu son büyük zaferini 29 Ocak 1469'da Karabağ bölgesinde Çağataylı Ebu Said Mirza'ya karşı kazanmıştır. Burada da kullanılan savaş taktiğini düşmanı çepeçevre kuşatmak ve çevreyle ilişkisini kesmek olarak özetleyebiliriz. Ebu Said'in ortadan kaldırılmasından sonra Azerbaycan, Irak-ı Acem, Fars, Kirman ve Meraga yolu Ak-Koyunlulara açıldı.²²

Otlukbeli yenilgisinden sonra Ak-Koyunlu ordusunun önemli bir başarı ve başarısı olmamıştır. Devlet imparatorluk ideallerinden vazgeçince ordu da fütühatçı özelliğini kaybetmiştir. Artık elde olan ile yetinmek zorundaydılar. Tımar (Tiyul) sisteminin de büyük ölçüde terk edilmesiyle eyaletlerde aşiret liderleri vali veya komutan sıfatıyla tam bir hakimiyeti ele geçirmiştir. Taşra adeta işgal edilmiştir. Hükümdarlarda bahadırılığı bir kenara bırakmış ve ordu aşiret beylerine emanet edilmiştir. Yakub Bey orduya başkumandan olarak önce Sufi Halil Musullu'yu ardından da Süleyman Bey Biçen'i atamıştı. Taşranın güçlenmesi merkezi otoriteyi sarsarken, bu defa şeyhler ve tarikat liderleri sahneye çıkarak yavaş yavaş kitleleri kendine çekmeye, devlet ve ordu içinde taraftar kazanmaya başlamıştır. İlk ciddi hareket Safevi tarikatının şeyhi Haydar'dan gelmiştir. Ak-Koyunlu hanedanı ile akraba olan Haydar 1488'de merkezi otoriteye isyan ettiği zaman, devlet ve ordu için gerçek tehlike başlamıştı. Gerçi o zamanda tehlike isyanın hemen bastırılmasıyla önemsenmemişti. Ancak 10 yıl geçmeden Ak-Koyunlu

²¹ Tihrani, *KD*, 406-430; terc. S.245-60.

²² Tihrani, *KD*, s. 472-490; terc. s. 286-298.

ordularının parçalanmasıyla bu defa Şah İsmail'in karşısında çaresiz kaldılar. Yakub dönemiyle birlikte Avrupa ile ilişkileri zayıfladı. Bunun neticesinde etkisiyle orduda reform faaliyetleri ve teknolojideki yenilikleri takip etme politikası da terk edildi. Ordu yavaş yavaş birbiriyle anlaşamayan aşiret mensuplarının oluşturduğu, disiplinden uzak insan yığınları haline geldi. Dolayısıyla bir tarikat liderinin sadık müritlerinden oluşan yarı-çapulcu birliklerin karşında bile tutunamadı.²³

Ak-Koyunlu ordusunu oluşturan aşiretleri önem sırasına göre sayarsak Hükümdar ailesiyle akraba olup sağ kanadı yöneten Purnaklar dışında Hacılu, Hamza Hacılu, Duharlu, Haydarlu, İnallı, Mamaşlu; sol kanadın lideri Afşar Musullu, Kutbeklu, Temirlu, Koca Hacılu ile Kara-Koyunlu aşiretleri; Baharlu; Bayramlu, Çakırlu, Alpagut, Döger ve Sadluları sıralayabiliriz. Bunların her birinin yurtları ve sahip oldukları eyaletler vardı. Örneğin Purnaklar (Pirnek) Fars ve Irak-ı Arab bölgelerinde hakimdiler ve ayrıca İspir, Kelkit vadisi ile Mardin-Urfa arasında da yurtları mevcuttu. Duharlu aşireti Erzurum'a hakimdi. Musullular ise Musul, el-Cezire ile Fars, Irak-ı Arap ve Horasan bölgelerinde etkili idiler. Hamza Hacıllar ise Diyarbakır ve Ahlat yörelerinde yaşıyorlardı²⁴

Kara-Koyunlu Ordusu: Teşkilat, Savaş Tarzı, Ordunun Donanımı ve Diğer Özellikler

Kara-Koyunlu, devlet ve askerî teşkilatı büyük ölçüde Celayirliler (dolayısıyla İlhaniler) ve Timurlu devlet teşkilat müesseselerinden mühlhemdir. Bunun yanısıra Oğuz töresini de yaşatmışlardır. Hükümdarları Noyan, Bahadır, Hakan gibi unvanlar kullanmışlardır.²⁵

Kara-Koyunluların askerî teşkilatına dair yazılmış hususi kaynaklar olmadığından, bilgilerimiz son derece kısıtlıdır. Ancak vekayinâmelerde zikredildiği kadarını bilebiliyoruz. Bununla birlikte, araştırmacıların doğru olarak tespit ettikleri husus vardır ki o da Kara-Koyunluların Ak-Koyunlu ordu teşkilatı tarzında bir teşkilata sahip olduğudur. Her iki devletin ordu teşkilatı, her bakımdan birbirlerine benzemektedir. Farklı olan yegane husus ordularının farklı Türkmen zümrelerinden oluşmuş olmasıdır.²⁶

Bilindiği gibi devleti kuran aile Baranlı (Koyunlu) oymağından idiler. Ana yurtları Van Gölünün kuzeyinde Erciş ve civarı idi. Onların Anadolu'ya ne zaman geldiği henüz açıklığa kavuşturulamamıştır. Z. V. Togan ve

²³ Genel durum ve değerlendirme için bkz. J.E Woods, *300 yıllık Türk imparatorluğu Akkoyunlu*, (çev. S.Özbudun) İst. 1993, s. 231 vd. ; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 289.

²⁴ Geniş bilgi için bk.Erdem, Akkoyunlu Devletini Meydana Getiren aşiretler, Tarih İncelemeleri Dergisi, s.VI s. 243-265

²⁵ Faruk Sümer, *Kara Koyunlular, İ.A.*, VI, s. 304.

²⁶ Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 298.

tarihçilerimizden F. Kırzioğlu'na göre M.Ö. 3 yüzyılda Kaşgar bölgesinden gelerek Erciş yöresine yerleşen Mamikonlular (Kara-Koyun) bu Kara-Koyunluların atalarıdır ki ben de kısmen bu görüşe katılıyorum.²⁷ Diğer bir görüşe göre ise Moğollar döneminde gelerek Doğu Anadolu ve Van Gölü kuzeyi ile Aras bölgesine yerleşmişlerdir.²⁸

Her ne olursa olsun gerçek olan onların XIV. asrın ortalarından itibaren Erciş merkez olmak üzere, Van gölünün kuzeyinde yaşıyor olmalarıdır. İlhanlıların zayıflayıp yıkılmasının ardından harekete geçerek asırlarca Moğollar tarafından horlanan ve en iyileri 2. sınıf insanlar sayılan Türkmen aşiretlerini etrafında toplayarak örgütlediler. İlk siyasi başarıları 1368-69 yıllarında Bayram Hoca önderliğinde Musul'u ele geçirmeleri oldu. 1374 yılında Sultan Üveys'in ölümünün ardından, Arran, Hoy, Nahcivan ve Erzurum yöreleri de Kara-Koyunlulara geçti. Bu başarıları üzerine pek çok Türkmen aşireti onların etrafında toplandı. Bunlar arasında hükümdar sülalesi Baranlılar'dan başka Kara-Koyunlu devleti ve ordusunun temelini oluşturan 5 önemli Türkmen zümresi vardır ki şunlardır:

1. Nahçıvan ve Sürmeli-Erivan havalisinde yaşayan Sa'dlu aşireti. Hanedana akraba olan bu aşiretten pek çok değerli kısımlardan ve emir yetişmiştir. 1421 yılında Timur'un oğlu Şahruh ile Aras boyunda Eleşkirt ovasında yapılan Kara-Koyunlu ordusunun sağ kanadına Sadlu Pir Mihmad kumanda ediyordu. Bu savaşta Sa'dlular, Timurlular safında sol cemahta savaşan Ak-Koyunlu Bey'i Osman Bey'in eline düşmüş, Pir Mihmed ile oğulları Pir Gayb ve Pir Üveys esir edilmişti.²⁹

Yine bu aşirete mensup olan Hüseyin Bey'in 1450-56 yılları arasında Sa'dlu Hüseyin'in 10.000 kişilik bir kuvvetle Erzincan-Bayburt havalisinde Ak-Koyunlular ile savaştığını ancak bir başarı sağlayamadığını görüyoruz.³⁰

2. Baharlu: Tarihçilerin Kara-Koyunlu devletinin ve ordusunun asıl dayanağı olan iki oymaktan biri olarak gördükleri Türkmen zümresi.³¹

Baharlular da hükümdar ailesi ile kız alıp vermek suretiyle sıhriyet kurmuşlardı. Ali Şeker Bey bu zümreye mensup en meşhur ve emirlerdendir. O da pek çok kez Ak-Koyunlulara karşı savaşmıştı. Baharlular ekseriya Hemedan bölgesinde yaşamaktaydılar. Baharlular'ın Cihanşah'ın öldürülmesinden sonra şehzadelerden Ebu Yusuf Mirza'yı tahta çıkardıkları ve Ak-Koyunlu hakimiyetine karşı sonuna kadar direndiklerini görüyoruz.³²

²⁷ Kırzioğlu, *Kars Tarihi*. s.52-53; Z. V. Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. 173.

²⁸ M. H. Yinanç, *Kara-Koyunlular*, c. VI, s. 292-293.

²⁹ Tihrani, *KD*, s. 85-88; terc., s. 62-64.

³⁰ Tihrani, *KD*, s. 226-229; terc., s. 139-141.

³¹ Faruk Sümer, *Kara-Koyunlular, Başlangıçtan Cihanşah'a*, 1. Cilt. T.T.K. Yay., Ankara 1984, s. 23.

³² Tihrani, *KD*, s. 496-98; Sümer, *Kara-Koyunlular*, s. 24-25.

3. Bayramlı: Adını Hoy çevresine hakim olan Bayram Bey'den alan bu aşiret, kuruluşundan itibaren Kara-Koyunlu ordusunda hizmet etmiştir. Aşiretin lideri Bayram Bey, Kara Yusuf Bey'in emir-i divanıydı. O, 1419-1420 yıllarında Kara-Koyunlu beyi tarafından 20.000 kişilik bir birliğin başında Ak-Koyunlulara karşı Erzincan'ı savunmakla görevlendirilmişti. Bayram Bey, 1421 yılında vâki Eleşkirt savaşında oğlu Şehsuvar Bey ile beraber Kara-Koyunluların sol cenahını komuta etmişti.³³

Bayram Bey'den sonra oğlu Şehsuvar Bey Kara-Koyunlulara hizmete devam etti. 1457 yılında vâki Dicle savaşında Rüstem-i Tarhan'ın kumandasında Kara-Koyunluların sol cenahında yer almıştı. Bu savaşta Baharlı Ali Şeker Bey de bu savaşta sağ kolda savaşmıştı. Bu savaşta Şahsuvar Bey canını kurtarıırken, Ali Şeker Bey Ak-Koyunlular tarafından yakalanarak öldürülmüştür.³⁴ Şehsuvar Bey daha sonra Şiraz ve İsfahan bölgelerinde valilik yapmıştır.³⁵

4. Alpavut: Kara-Koyunlu oymakları içinde en savaşçı zümreyi teşkil ederdi. Bunlarda Kara-Koyunlu ordusunun sol cenahında yer alıyorlardı. İlk başlarda Hemedan yöresinde etkin idiler. Liderleri Korkan Bey idi. Bunlar da Eleşkirt savaşına katılmışlardı. Cihanşah zamanında önemli mevkiiler elde etmişlerdi.

Bu dönemin önde gelen Alpavut beyleri arasında Bağdad valisi Tavacı Pir Mehmed Bey bulunmakta idi.³⁶

5. Çakırlı: Azerbaycan'da Timur zamanında beri varlığı bilinen bu aşiretin, ülkenin Çağataylılar elinden alınmasında büyük hizmetleri olmuştu. Bistam Bey liderliğinde Kara-Koyunlu devletinin kuruluş ve gelişmesine katkı yapmışlardır. En yoğun olarak yaşadıkları yer Erdebil civarıydı. Togan'a göre Bistam Bey Kara-Koyunlu ordusunun başkumandanı yani "beylerbeyi" idi.³⁷

Bunlardan başka Kara-Koyunlu ordusunu oluşturan oymaklar arasında Duharlı, Karamanlı, Hacılu, Ağaçeri, Döğer gibi oymak ve aşiretleri sayabiliriz. Ayrıca yardımcı kuvvet olarak bazı Arap ve Kürt aşiretleri de vardı.³⁸

Büyük mikyasta aşiretlere mensup süvari gücünden oluşan Kara-Koyunlu ordusunda, kabile asabiyetinin kuvvetli oluşundan dolayı gevşek

³³ Tihrani, *KD*, s. 69-87.

³⁴ Tihrani, *KD*, s. 272-280.

³⁵ Tihrani, *KD*, s. 364-366.

³⁶ Tihrani, *KD*, s. 80-88; Sümer, *Kara-Koyunlular*, s. 27-28.

³⁷ Z. V. Togan, *Giriş*, s. 364.

³⁸ Geniş bilgi için bak. Sümer, *Kara-Koyunlular*, s. 19-32.

bir yapılanma olduğunu bu olgunun da devletin merkezi bir gelişme göstermesine engel oluşturduğunu görüyoruz. Kara-Koyunlu Devleti Timurlulara (Çağataylara) rakip olduğu için ordu stratejisini bütün yapılanmasını buna göre oluşturmuştu. Kara-Koyunlu ordusunun başlıca görevi Türkmen yurdu olan Anadolu, Azerbaycan ve Horasan'ı kurtarmak ve buralarda Türkmen hakimiyetini yeniden tesis etmektir. Kara Yusuf bütün mesaisini Timur ve halefleriyle mücadeleye sarfetmiştir. Onun, Çağataylar ile işbirliği yapmasından dolayı öfke duymasına rağmen diğer bir Türkmen devleti olan Ak-Koyunluların beği Kara Yülük Osman Bey'e bir vesile ile söylediği: "Her ikimiz de Türkmeniz. Daha fazla birbirimize saldırmak için çaba harcamayalım. Bundan sonra birbirimize saldırmayalım. Her birimiz Rum ve Çağatay gibi düşmanlarımızla meşgul olalım. Senin için en uygun yer durumlarını bildiğimiz Suriye ve Rum'a saldırmak benim için ise Çağatay ile mücadele etmektir. Bu devletin selameti için gereklidir" sözleri Kara-Koyunlulardaki kavmiyetçilik şuurunu açıkça ortaya koyar.³⁹

Kara-Koyunlular'ın, kendi varlık sebeplerinin farkında olmaları onları sıradan bir çapul mantığı ile değil, mücadeleyi ve savaşı gerektiren bir mantıkla hareket etmeğe sevk ediyordu. Bu sayede sürede ülke ve beldeler sahibi oldular. Başarılarında önemli rol oynayan Türkmen aşiretlerine büyük serbestiyet tanıdılar. Bu da aşiretleri başlangıçtan beri orduda güç ve nüfuz sahibi yaptı. Nitekim Kara Yusuf öldüğü zaman hemen harekete geçen Sa'dlular İsfahan Bey'i tahta çıkarmışlar, hazine ve Bayezid (Doğu Bayezid) kalesini ele geçirip Sa'ad Çukuru'nda kışlamışlardı.⁴⁰

Kara-Koyunlular'da idarede ve komuta hiyerarşisinde yaşanan zaafa iyi bir örnek olarak, Kara Yusuf'un Çağataylara karşı savaşta yardım istediği oğullarının bu isteğe karşı takındığı tavidir. Onlar, bu talebe karşı gayet kayıtsız davranmışlardı. Bağdad'da bulunan Şah Muhammed, babasıyla alay edercesine babamın başı büyümüş aklı başından gitmiş olmalı ki benden bu istekte bulunuyor" demiş ve bu talebe icabet etmemiş, diğer oğlu İskender Mirza ise yaptığı ahlaksızlıklardan korkup Kerkük taraflarına kaçmıştı. İsfahan Bey ise Adilceva'z'da zevk u safa, oyun ve eğlence ile vakit geçirmeye dalıp babasına yardım etme işiyle ilgilenmemişti. Sultaniye'de bulunan Cihanşah Mirza ise yaşının küçüklüğü sebebiyle böyle bir hizmete hazır değildi. Kaynağa göre bu itaatsizlikler sebebiyle Emir Kara Yusuf'un saltanatının temeli sarsılmaya devletin vasıtaları bozulmaya başlamış. Devlet yıldızı batma noktasına şevket güneşi de zirveden düşme eğrisine girmişti.⁴¹

³⁹ Tihrani, *KD*, s. 58-59.

⁴⁰ Tihrani, *KD*, s. 75; terc., s. 58.

⁴¹ Tihrani, *KD*, s. 71-74; terc., s. 55-56.

Buna rağmen Kara-Koyunlular çetin savaşçılar idi ve ordunun teşkilatlanmasının ve savaş döneminin daha Kara Mehmed (1380-89) zamanında büyük ölçüde gelişip yerleştiğini görüyoruz. Kara Mehmed Bey 1382 yılında Celayirli Şeyh Ali ile Nahçıvan civarında yaptığı savaşta gerçekten taktik ve teknik açıdan Kara-Koyunlu ordusunun ne kadar yüksek bir kabiliyete sahip olduğunu ortaya koymuştu.

Kara-Koyunlu beyi savaşın başında 5000 kişilik ordusunu her biri 300 kişiden müteşekkil muhtelif birliklere (koşun) her bir koşunu da 30 mangaya (destçe) ayırmıştı. 16 Koşun'dan birer manga yalnız ok atarak önde yürümüş, düşman hücum ettiği zaman da geri çekilmişlerdi. Bu arada diğerleri çekilenleri takip eden düşmana ok yağdırmış, bu şekilde düşmanın tertip ve düzenleri bozulmuştu. Ardından bütün birlikler umumi bir hücumla geçmişler ve zaferi kazanmışlardı. Plan mükemmel bir şekilde işlemiş ve 20.000 kişilik Celayirli ordusu kısa sürede bozguna uğratılmıştı. Şeyh Ali ve ordu komutanı Pir Ali savaşta öldürülmüştü. Bu zafer Kara-Koyunlulara büyük bir nüfuz ve güç kazandırdığı gibi hakimiyet alanları Azerbaycan'a doğru genişlemişti.⁴²

1383 yılında Suriye- Musul hattında faaliyetlerde bulunan Kara Mehmed'in ordusunun sayısı 12.000'e ulaşmıştı. 1385'te Kara-Koyunlu ordusu bir baskınla Ak-Koyunluları perişan etmiş ve onları Kadı Burhaneddin'e sığınmaya mecbur bırakmıştı.⁴³

Kara-Koyunlular'ın güçlenerek Türkistan ile Akdeniz'i bağlayan güzergahın batı ucunda söz sahibi olması, büyük cihangir Timur'u endişelendirmişti. Bu sebeple o, 1386-87'de İran ve Doğu Anadolu üzerine gerçekleştirdiği sefer sırasında Kara-Koyunlulara da saldırmış, Avnik, Beyazid ve Erzurum'u almış, nihai çatışma Çapakçur bölgesinde yaşanmıştır. Burada, Kara Mehmed ve ordusu harikalar yaratmış, Çağatay ordularını bozmuş, komutanlarını da öldürmüştü.⁴⁴

Bütün bu başarılarından sonra Kara-Koyunlu ordusu 1388 yılında Azerbaycan'ın merkezi Tebriz'i zaptetmiş ve Celayirlileri buradan atmıştır. Tebriz'in almıştı Kara-Koyunlu ordusunun o dönemde ulaştığı gücün seviyenin bir göstergesidir.

Kara Yusuf (1389-1420) Kara-Koyunlu hükümdarları arasında bahadırılığı ve mücadeleciliği ile en ön sıralarda yer almıştır. İktidarının on yılı (1393-1403) Timur ile mücadele ile geçmiş, 1410 yılına kadar da Celayirlilere karşı savaşmıştır. Çetin ve zorlu mücadeleler onu ve ordusunu

⁴² Sümer, s. 47.

⁴³ Sümer, s. 47-49.

⁴⁴ T'ovma Metsobetsi'i's, *History of Tamerlane and His Successors*, İng. Çev. R. Bedrosian, New York, 1987, s. 6 vd.; Sümer, *Kara-Koyunlular*, s.49-50.

bölgenin en güçlü ve savaşçı gücü haline getirmiştir. Timur çok istediği halde Kara-Koyunluları yok edememişti. Kara Yusuf Bey bir süre (1399-1403) ülkesinden, oymaklarından ve ordusundan ayrı düşmüş, Suriye ve Osmanlı ülkesine sığınmıştı. 1403'te Timur'un geri çekilmesinden sonra geri döndüğünde oymakları ve ordusunu aynı inançla kendisine bağlı buldu. O sırada Timur Ön Asya'yı Anadolu ve İran'ı kaos içinde bırakıp çekip gitmişti. Bölgeyi istikrara kavuşturmak, yaşanır bir hale getirmek Kara Yusuf ve onun gibi diğer Türkmen beylerine düştü. Kara Yusuf, 1405 yılında Dımaşk'ta esaretten kurtulunca hemen Musul'a çekildi. Oradan da el-Cezire yoluyla Van gölü havzasına ulaştı. Yöreyi kısa sürede itaat altına aldı. Bu sırada Kara Yusuf'un döndüğünü öğrenen Türkmen beyleri aşiretleriyle birlikte ona katıldılar. Kısa sürede eski gücüne erişen Kara Yusuf'un ordusu 10.000 kişinin üzerine ulaşmıştı. Hedef yine Tebriz idi. O sırada Azerbaycan Timurlu Ebubekir'in elindeydi. O, 1406 ve 1408 yıllarında yaptığı savaşlar sonunda Tebriz'i ve Azerbaycan'ı Çağataylar'dan kurtardı. Kara-Koyunlu beyi bu savaşta da o kadar büyük cesaret, kahramanlık ve bahadırılık göstermiş ki düşmanları onun hakkında şu kıtayı söylemişlerdir:

“ Kara Yusuf adlı Yiğit,
İsfendiyar gibi savaş meydanına girdi,
Ata binmiş, yürüyen bir dağ gibi,
Tek başına, sanki yüz kişiydi.

Ayrıca o kadar merhametliydi ki Ebubekir'e “ Bizim şahsi düşmanlığımız yüzünden bu kadar çok adam telef oluyor; yiğitlik ve bahadırılık ikimizin karşı karşıya gelerek vuruşmamızı gerektirir.” demiş ve onu mubârezeye davet etmişti. Ancak Çağatay şehzadesi cesaret edip karşısına çıkmamıştı.⁴⁵

Kara Yusuf'un Sultan Ahmed'i 1410 Ağustos'unda Sultaniye yakınlarında yenip, Celayirlilere son vermesiyle Azerbaycan dışında, Irak-ı Arab ve Irak-ı Acem Kara-Koyunlulara geçti. Kara Yusuf bahadırılığı ve cengaver ordusu ile büyük bir devletin temellerini attı. Tebriz'i merkez edindi. Tebriz kısa süre içinde Yakın-Doğu ve Ön-Asya'nın diğer önemli başkentleri Kahire, Herat ve Bursa ile kıyaslanacaktır. Kara-Koyunlu hükümdarı ülkesini oğulları ve kumandanları arasında bölüştürdü.

⁴⁵ Hafız Ebru, *Zübdetü'l-Tevarih*. Neşr: Seyyid Kemal Hac Seyyid Cevadi, Tahran 1372, c.I., s. 222-232; Sümer, *Kara-Koyunlular*, s. 54-78.

Azerbaycan Pir Budak'a Bağdat Şah Mehmed'e verildi. Bu durum zaman içinde Kara-Koyunlu ordusunun bütünlüğünü zayıflatacak ve emir komuta zincirini zaafa uğratacaktır.

Kara Yusuf'un iktidarının son dönemlerinde ordunun mevcudu çoğunluğu süvari olmak üzere 30.000'e ulaşmıştı. Bir keresinde Ak-Koyunlu Kara Yülük Osman Bey'e karşı Erzincan'a Emir-i Divan Bayram Bey ve Baba Hacı Bey komutasında 20.000 kişilik bir süvari kuvveti göndermişti.⁴⁶

Kara-Koyunlu ordusunun büyümesine paralel olarak büyürken, aşiretlerin ve reislerinin etkinliğinin arttığını tespit ediyoruz. Eyaletlerde Tiyl adıyla verilen tımar sistemine de geçilmekte olduğunu ve bunun Cihanşah zamanında vukubulduğunu tahmin edebiliriz. Zira, Kaynağın verdiği bilgiye göre Cihanşah, 1466 yılında kendisine isyan etmiş olan oğlu Pir Budak'a karşı Bağdat'a yürümeye hazırlandığı zaman vilayetlerden "tuyuldar"ları toplamıştı.⁴⁷

Kara Yusuf Timurlu Horasan hükümdarı Şah-Ruh Mirza ile savaşa hazırlandığı sırada 1420 yılı 13 Kasım'ında Ucan yakınlarında vefat etti. O, tarihin gördüğü büyük cengaverlerdendi. Çağataylar'ın tüm Ön Asya'yı istila ettiği sıralarda, Türkmenlerin umudu olmuş, hatta Osmanlıların tekrar toparlanmasına dolaylı da olsa katkı yapmıştır.

Kara Yusuf'tan sonra Kara-Koyunlular'da iktidar mücadelesi başladı. Güçlü aşiretler Sadlu ve Baharlular istiklallerini kazandılar. Bu zor ortamda İskender Mirza Kara-Koyunluları kısmen muhafaza etti ve 1438'e kadar yönetti. 30 Temmuz 1421'deki Eleşkirt savaşında da Timurlu Şah-ruh'un fillerle donatılmış ordularına karşı adeta destanlaştı. 3 gün süren savaşta Çağatay ordusuna tarihinde görmediği kadar ağır zaiyat verdi. Ancak, sayıca çok olmaları Çağataylıları kurtarmıştı.

Kara-Koyunlu ordusu, 1429'da Selmas'da Çağataylılar ile bir kez daha karşılaştı. Kaynağa göre Kara-Koyunluların kuvveti 50.000 civarında idi ve orduda hatırı sayılır derecede yay askeri de vardı. 17 Eylül Cumartesi günü başlayan savaş yine üç gün sürdü. Çağataylılar yine yedek kuvvetleriyle kazandı. Bu savaşta, İskender Mirza da büyük kahramanlıklar göstermiştir. Çağataylar, Azerbaycan'ı denetimleri altında olmak kaydıyla Kara-Koyunluları bıraktı. Ancak İskender Mirza ve ordusu mücadeleye devam etti. Öyle ki, 1435 yılında Ak-Koyunlu Osman Bey ile Erzurum yakınlarında savaşırken yanında sadece 3.000 kişi vardı. Buna rağmen sayıları daha çok olan düşmanlarını mağlup etmeyi başardı. Talihsiz şehzade Deli lakaplı İskender 1438'de öldü.⁴⁸

⁴⁶ Tihrani, *KD*, s. 68-70; terc.:53-54; Uzunçarşılı, *Medhal*, . 289-290.

⁴⁷ Tihrani, *KD*, s. 371, terc.: 224.

⁴⁸ Sümer, *Kara-Koyunlular*, s. 128-142.

İskender'den sonra kardeşi Cihanşah, Kara-Koyunluları bir araya getirmeye çalıştı. Kara-Koyunlu ordusunun dağınlığından istifade etmek isteyen şeyhler ve harekete geçen aşiretler de ordu üzerinde nüfuz kazanmaya çalışıyorlardı. Cihanşah, 1441'de Fazlullah Esterâbâdî'nin müridi olan Hurufileri Tebriz'de kıyıma tabi tutmuş, 1446'da da Bağdat'ı ele geçirerek yeniden merkezi otorite kurmuştur. Cihanşah 1447'de Çağataylı Şah-Ruh'un ölümüyle kendi sultan ve hakan ilan etmiştir. 1449-52 yıllarında Doğu Anadolu'da Ak-Koyunlular, 1452-57 arasında da Irak ve Horasan'da Babürlü Çağataylar ile mücadele etmiştir. Kaynaklarda bu savaşlar esnasında Kara-Koyunlu ordusunun sevk ve idaresi hakkında kıymetli bilgiler verir. Horasan'da karışıklık çıkması üzerine Cihanşah o yöne gitmeye karar vermiş, Rey'de konaklayıp ülkenin her bir tarafına asker toplamak ve araç gereç hazırlamak için elçiler ve "bekavullar" göndermişti. Ordunun ihtiyacının karşılaması için belli bölgelerde zahire depoladığını görüyoruz. Sultan Rey'e geldiğinde Kum şehrinde bulunan devlet tahılı askerlere teslim edildi. Ardından Esterabad'a doğru hareket edildi. Önden "karavul" çıkarıldı. Emirler, inak ve boy nökerleri, bir kısmı hızlı giden deve bir kısmı da palan vurulmuş binek hayvanlarıyla hareket ettiler. Esterabad önünde cetin bir savaş oldu ve Kara-Koyunluların öncüleri yenildiler. Ancak Cihanşah'ın savaşa katılması sonucu değişti. Kara-Koyunlu ordusunda yurtçularda savaşa katılmıştı. Bu sefer neticesinde 1458 de Herat Kara-Koyunluların eline geçmiştir. Kara-Koyunlu ordusunun en parlak başarılarından biri de budur. Aşiret reisi Beyazid Çakırlı bu savaşta Kara-Koyunlu ordusunda hem öncülerin kumandanı, hem de divan emiri idi. Onun diğer lakabı da "şerikü'l-mülk" yani devletin ortağı idi. Bu ibâre aşiretlerin devlet içindeki azami gücü ve nüfuzunu açık bir şekilde göstermektedir.⁴⁹

Cihanşah, oğlu Hasan Ali Azerbaycan'da isyan ettiği için, Herat'ı ve Horasan'ı Timurlu Ebu Said'e bıraktı. Damgan ve Simnan üzerinden Azerbaycan'a yöneldi. O kadar hızlı yürüyordu ki 20.000 deve, 10.000 at ve katır yolda telef olmuştu. Bu arada Timurlular da Esterabad'a kadar gelmişlerdi. Cihanşah Tebriz'e geldiği zaman isyan sona ermişti. Eski emirleri tekrar ona katılmışlardır. İsyancı şehzade de affedildi. Ancak bu kez Pir Budak isyan etti. Kara-Koyunlu hükümdarı hemen Şirvan tarafına gitti. Kenti ele geçirdi fakat oğlu kaçmıştı. O, 1466-7 kışını Bağdat'a yapılacak seferin hazırlığı ile geçirdi. Bu arada görevliler Rey'den Arap develeriyle Hemedan'a tahıl getirmişler, oradan da beratdarlar (görevli) kendi eşekleriyle Cihanşah'ın ordugahına taşımışlardı ki bu durum, ordunun levazım ve nakliyesi hakkında bize bir fikir verir.⁵⁰

⁴⁹ Tihrani, *KD*, s. 347-357.

⁵⁰ Tihrani, *KD*, s. 358-72.

Cihanşah 1467 yılında, Ak-Koyunlulara karşı kendisinin ve Kara-Koyunluların sonunu hazırlayacak olan bir sefere çıktı. Bunun için eyaletlerden ordu toplanmıştı: “Cihanşah Mirza Hürmüz, Kenc, Mukan Gilan ve Taberistan’dan Fars’tan Irak’tan diğer beldelerden, memleketnin kıyısından köşesinden, asker, hayvan, silah, cephane ve saire toplayıp Muş Ovası’na geldi. Çöl karıncasından ve kumdan kalabalık topluluğu yeri göğü kapladı. Öyle ki, çadırların beyazlığı gündüz güneşin yüzündeki kızılığını ve gece ayın çevresindeki siyahlığı sildi.” Bu tablo Kara-Koyunlu ordusunun muazzam gücünün güzel bir tasviridir. Ancak bu ordu, aşırı gurur, kayıtsızlık ve rakibini küçümseme sonucunda 6.000 kişilik Ak-Koyunlu ordusu tarafından yok edildi.⁵¹ Bu yenilgiden sonra orduları dağıtılan Kara-Koyunlu Devleti de yıkıldı.

Kaynakça

- Devvani, *Arzname M.T.M.*, S. 5, İstanbul, 1913.
- Ebu Bekr-i Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye (KD)*, neşr: N. Lugal- Faruk Sümer, Ankara 1962-64.
- Faruk Sümer, *Kara-Koyunlular, İ.A.*, VI.
- Faruk Sümer, *Kara-Koyunlular, Başlangıçtan Cihan Şah’a Kadar*, 1. Cilt, T.T.K. Yay., Ankara 1984.
- Hafız Ebru, *Zübdetü’l-Tevarih*, Neşr: Seyyid Kemal Hac Seyyid Cevadi, Tahran 1372.
- Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, Terc.: T. Bıyıklıoğlu, Ankara 1948.
- İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, Ankara 1984.
- İlhan Erdem, “Ak-Koyunlu Devletinin Kuruluşu, Kara Yülük Osman Bey’in Hayatı ve Faaliyetleri”, *DTCF Dergisi*, XXXIV/42, 1990.
- İlhan Erdem, “Ak-Koyunlu Kaynaklarına Göre Otlukbeli (Başkent) Savaşı”, *A.Ü. OTAM Dergisi*, S.4, 1993.
- İlhan Erdem, “Ak-Koyunlu Ordusunu Oluşturan İnsan Unsuru”, *A.Ü. DTCF Dergisi*, XV/26, 1991.
- J.E Woods, *300 yıllık Türk imparatorluğu Akkoyunlu*, (çev. S.Özbudun) İst. 1993.
- Minorsky, *A Civil and Military Review in Fars in 1474*, BSOAS, London 1939.
- T’ovma Metsobetsi’i’s, *History of Tamerlane and His Successors*, İng. Çev. R. Bedrosian, New York, 1987.
- Z.V. Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İst., 1981 (3. Baskı).

⁵¹ Tihrani, *KD*, s. 418-419.